**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 6, December 2021

www.historystudies.net

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI
HAPİSHANELERİNDE VE TEVKİFHANELERİNDE İAŞE
SORUNU**

*Subsistence Problem in Ottoman Prisons and Detention Houses During the
First World War*

Dr. Nevim Tüzün

nevimtuzun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7554-4788

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 07.09.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 16.12.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1066

Atıf – Citation:

Nevim Tüzün, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı
Hapishanelerinde ve Tevkifhanelerinde İaşe Sorunu", *History
Studies*, 13/6, Aralık 2021, s. 1927-1949.

Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Hapishanelerinde ve Tevkifhanelerinde İaşe Sorunu

Subsistence Problem in Ottoman Prisons and Detention Houses During the First World War

Dr. Nevim Tüzün

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli aktörlerinden biri olan Osmanlı Devleti, savaşın başlaması ile birlikte bir taraftan cephelerde askeri mücadele verirken; diğer taraftan cephe gerisinde kalan sivil halk ise açlık ve yoksulluğun pençesinde hayatta kalmaya çalışmıştır. Savaşın meydana getirdiği olumsuz koşullar Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde de önemli derecede hissedilmiştir. Bu çalışmada da arşiv belgeleri ışığında Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde yaşayan mahkûm ve tutukluların yaşadığı iaşe sorunları ele alınmıştır. Elde edilen veriler, savaş yıllarında Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde kalan mahkûm ve tutukluların başta ekmek olmak üzere birçok temel tüketim maddesine ulaşmakta güçlük çektiğini göstermektedir. Öte yandan arşiv kayıtlarından hapishane ve tevkifhanelerde ciddi bir mahrukat noksanlığının yaşandığı anlaşılmaktadır. Savaş yıllarında hapishane ve tevkifhanelerde yaşanan olumsuzluklar ise; mahkûm ve tutukluların açlık ve soğuktan hastalanmalarına, hatta içlerinden bir kısmının hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Hapishane, Tevkifhane, İaşe.

Abstract

The Ottoman Empire, one of the important actors of the first World War, fought militarily on the fronts with the beginning of the war, while the civilian population, which was behind the front on the other hand, tried to survive in the grip of hunger and poverty. The negative conditions caused by the war were felt in the Ottoman prisons and detention houses to a great extent. In this study, in the light of archival documents, the problems experienced by prisoners and prisoners living in Ottoman prisons and detention centers during the first World War were discussed. The data shows that the convicts and detainees who stayed in Ottoman prisons and detention houses during the war years had difficulty in reaching many basic consumer goods, especially bread. On the other hand, it is understood from the archive records that there is a serious lack of deprivation in prisons and detention centers. The negativities experienced in the prisons and detention centers during the war years caused the convicts and detainees to fall ill from hunger and cold, and even some of them lost their lives.

Keywords: The First World War, The Ottoman State, Prisons, Detention House, Subsistence.

Giriş

Arapça bir kelime olan *habs* sözlükte; "alıkoymak, engellemek, dışarı çıkarmama" anlamlarına gelmektedir. Hukuki terim olarak *habs*; "sanık veya suçluyu belirli bir mekânda cebren alıkoyarak şahsi hürriyetlerini kısıtlamak" anlamlarını ihtiva etmektedir. Bu cezaların infaz edildiği yerlere ise; *habs*, *hapishane*, *mahbes*, *mahbushane*; hapsedilen kişiye de *mahbûs* denilmektedir.¹

Tarihsel süreç içerisinde suç kavramının ortaya çıkması ile birlikte işlenen suçlara karşılık olarak çeşitli cezalar verilmiştir. Toplumlara göre suçlar değişiklik teşkil ettiği için, cezalandırma yöntemleri de toplumdan topluma farklılık göstermiştir. Bunda hiç şüphesiz toplumlarda görülen inanç ve gelenekler de önemli bir faktör olmuştur.² Öyle ki eski medeniyetlere kadar uzanan bir geçmişe sahip olan hapis cezasının uygulanma yöntemleri çeşitlilik arz etmiştir. Bunlar; şahsi intikam, sürgün, toplumdan dışlama, kısas ve bedeni cezalar olarak yaygınlık göstermiştir. Bununla birlikte ilk dönemlerde hapis cezası; suçluyu cezalandırmaktan çok, kişinin cezası belirleninceye veya infaz edilinceye kadar bir yerde tutulması amacını taşımıştır. Zira Eski Çağ'da kurulan devletlerin çoğunda suçlular mahkemeye çıkana kadar ya da hakkında verilen cezanın uygulanmasına kadar bir yerde gözetim altında tutulmaktaydı.³

Kaynaklara göre bugünkü anlamda ilk hapishane 16. yüzyılın sonunda 1595 yılında Amsterdam'da erkekler için açılmıştır.⁴ Amsterdam'dan sonra Avrupa'nın pek çok yerinde de hapishaneler inşa edilmiştir. Ancak Hollanda'nın dışındaki diğer Avrupa ülkelerinde; deliler, fakirler ve evsizlerin aynı yerde kalmaya başlaması hapishanelerin kapasitelerinin yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Öyle ki kötü şartlarda yaşamaya mahkûm edilen binlerce insan hastalık ve açlıktan dolayı hayatını kaybetmiştir.⁵ Avrupa'nın yanı sıra 18. yüzyılın son çeyreğinde Amerika'da da cezaların hapishane yoluyla yeniden yapılandırılması yoluna gidilmiştir. Amerika'da 1774'de ilan edilen Hürriyet Beyannamesi ile yeni bir devlet kurulmuş, kısa bir süre sonra Pensilvanya'da ilk hapishaneler açılmıştır.⁶ Her ne kadar Avrupa ve Amerika'nın çeşitli yerlerinde hapishaneler inşa edilmiş olsa da 19. yüzyılın başlarına kadar hapishaneler içerisinde; mahkûmları zincire vurmak, kalelere kapatma ve kürek cezası gibi cezalandırma yöntemleri uygulamaya devam etmiştir.⁷ Bunlara ilaveten 19. yüzyılın başlarında Avrupa hapishanelerindeki en büyük sorun, kapasitelerinin çok üzerinde mahkûm barındırması olmuştur. Öte yandan bu tablonun Hollanda dışındaki tüm Avrupa ülkelerinde görüldüğünü söylemek mümkündür.⁸

1. Osmanlı Devleti'nde Hapishanelerin Gelişim Sürecine Kısa Bir Bakış

İslam hukukunda, bedeni cezaların esas olması ve hapis cezasının bulunmaması nedeniyle, cezaların infaz edildiği yer anlamında hapishanelerden söz etmek mümkün değildir. İslam hukukunu temel alan, şer'i ve örfi hukukun uygulandığı Osmanlı Devleti'nde de bu nedenle klasik

¹ Ali Bardakoğlu, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul 1997, s. 54.

² Yahya Sülek, *19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl Başlarında Teke Sancağı'nda Hapishaneler*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2019, s. 5. Bardakoğlu, "Hapis", 54.

³ Murat Hançile & Ersin Şeyhoğlu, "Osmanlı Devletinde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar", *Stratejik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4 S.2, 2020, s. 408.

⁴ Timur Demirbaş, "Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali & Hilal Oytun Altuns, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018, s.13. Bazı kaynaklarda ise ilk hapishanenin 1555 yılında Londra'da açıldığı ifade edilmektedir. Pieter Spierenburg, *The Body and The State Early Modern Europe, The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, New York, Oxford University Press, 1998, p.61.

⁵ Gizem Parlakoğlu, *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.6.

⁶ Jülide A. Orat & Fadimana Çelik, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, 2011, s.75.

⁷ Yahya Sülek, agt, s.11.

⁸ Demirbaş, agb, 16. Sülek, agt,12.

dönemden 19. yüzyılın başlarına kadar hürriyeti bağlayıcı cezaların infaz edildiği mekân olarak hapishanelerden söz edilemez.⁹ Ancak istisnai olarak ta'ziren cezalandırılan suçlarda; padişah ve onun adına cezalandırma yetkisini kullananlar, suçun derecesine göre hapis cezası verebilirdi. Osmanlı Devleti'nde hapis eyleminin mekânı olan mahbesler genelde kale, tersane ve zindanlardı. Şehir surlarının bir kulesi ya da korunaklı bir yapının mahzeni zindan olarak kullanılırdı. Osmanlı klasik dönemden 19. yüzyıl başlarına kadar kullanılan zindanlardan en çok bilinenleri ise Yedikule, Baba Cafer ve Tersane Zindanları idi.¹⁰

Öte yandan Osmanlı ceza hukukunda "ağır cezalar vererek adalet dağıtmak" fikri ve uygulamasının vazgeçilmez bir yöntem olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Zira klasik Osmanlı ceza hukukunda idam, sürgün, teşhir ve dayak cezaları en sık kullanılan yöntemler arasındaydı. Bunların dışında fide, dükkân kapatma, mallara el koyma, prangabentlik, para ve kısas cezaları da uygulanan diğer cezalar arasında bulunmaktaydı.¹¹ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda II. Mahmud'un Avrupalılaşıma çabaları içinde hapishaneler de yer almıştır. Bu bağlamda 1831 yılında Mehterhane olarak kullanılan Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümü Hapishane-i Umumi'ye dönüştürülmüştür. Hapishane-i Umumi'nin kuruluşuyla birlikte İstanbul zindanları kademeli olarak kaldırılmaya başlanmış, fakat İstanbul dışındaki yerlerde kale burçlarının zindan olarak kullanımına devam edilmiştir.¹² Osmanlı Devleti'nin 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, bir taraftan kanun önünde herkesin eşit olduğunu vaad etmiş, diğer taraftan ceza infaz sistemini de eşitlikçi bir hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda 1840 yılında "Ceza Kanunname-i Hümayunu" adıyla ilk ceza yasası çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra 19. yüzyılda hapishanelerin varlığının Avrupa dışındaki toplumlar için bir uygarlık sembolü olarak görülmesi Osmanlı Devleti'nde bazı yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim bu doğrultuda Tanzimat döneminde 1851 ve 1858 ceza kanunları çıkarılarak mevcut kanunname üzerinde bir takım değişikliklere gidilmiş; hapis cezasıyla ilgili modern anlamda bazı düzenlemeler ve hükümler kabul edilmiştir. 1858 Ceza Kanunnamesi ile Osmanlı yargı sistemi, modern anlamda hapishaneler ile tanışmıştır. Osmanlı Devleti'nde 1840'lardan itibaren yapımına başlanan hapishanelere karşın, Tanzimat Meclisi'nin tasarladığı şekilde ilk hapishane 1870'te tamamlanabilmiştir. Söz konusu hapishane, 1870 yılında Sultanahmet Meydanı'nda açılmıştır. 1878 Berlin Antlaşması'na kadar geçen dönemde, Osmanlı ülkesinin neredeyse her yerinde yeni hapishaneler inşa edilmiştir. Ancak bütçenin sınırlı olmasından dolayı inşa edilen hapishane binaları, genellikle iki katlı ve kargir yapılardan oluşmuş, düzenli bir ısıtma ve iase sisteminden de yoksun kalmıştır.¹³ Koğuşlara çok sayıda mahkûmun konulması ve temizliğe dikkat edilmemesi nedeniyle de hapishanelerde salgın hastalıklar baş göstermiştir. Tüm bunlara ilaveten ceza kanunun "her suça hapis cezası vermesi" hapishanelerin kapasitelerinin yetersiz kalmasına sebep olmuştur.¹⁴

1879 yılına gelindiğinde hapishanelerin düzenlenmesi ve ıslahına dair Adliye Nezareti tarafından bir nizamname lahiyası hazırlanarak dönemin padişahı II. Abdülhamid'e sunulmuştur. 1880 yılında hapishanelerin uymak zorunda oldukları fiziki ve idari koşulları belirleyen "Tevkifhane ve Hapishane Nizamnamesi" yayınlanmıştır. 1898 yılında ise Padişah II. Abdülhamid tarafından, ilk defa hücre tipi kaloriferli ve tam donanımlı bir hapishane projesi hazırlanmıştır. Dört yüz hücreyi kapsayan bu maliyetli proje devletin içinde bulunduğu ekonomik buhran

⁹ Demirbaş,agb, 29.

¹⁰ Halim Demiryürek, *Osmanlı Hapishaneleri 1913-1914*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2019,s.15. Gültekin Yıldız, *Mahpusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 29-31.

¹¹ Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkum Olmak*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s.4.

¹² Hançile& Şeyhoğlu, agm,413. Şen, age,s.17.

¹³ Özgür Yıldız, *Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği*, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.9, 2005,94-95. Orat& Çelik,agm, s.78.

¹⁴ Şen, age,28.

nedeniyle hayata geçirilememiştir.¹⁵ 19. yüzyıl boyunca istenilen düzeyde iyileştirilemeyen Osmanlı hapishanelerinin ıslahı meselesi 20. yüzyıl başlarında da görülmeye devam etmiştir.¹⁶ 20. yüzyılın başlarında art arda yaşanan savaşlar, Osmanlı hapishanelerinin ve tevkifhanelerinin durumunun daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Şüphesiz bu savaşlardan en önemlisi tarihin ilk küresel çaplı mücadelesi olan Birinci Dünya Savaşı olmuştur.

2. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Hapishaneleri ve Tevkifhanelerinde İaşe Sorunu

Birinci Dünya Savaşı, 28 Haziran 1914 günü Avusturya- Macaristan veliahtı Arşidük François Ferdinand'ın bir Sırp tarafından Saraybosna'da öldürülmesi ile fiilen başlamıştır.¹⁷ Bu savaşa bir oldubitti ile Osmanlı Devleti de dâhil olmak zorunda kalmıştır. Son dönemde kaybettiği savaşların etkisi ile ekonomisi bir hayli kötü durumda olan Osmanlı yönetimi, savaşın finansmanını sağlamak için çeşitli yöntemlere başvurmuş, eldeki mevcut kaynakları da cephelerin hizmetine vermiştir.¹⁸

Öte yandan savaşın başlaması ile birlikte erkek nüfusun büyük bir kısmı seferberlik kapsamı altında silahlı altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde erkeklerin büyük bir kısmının silahlı altına alınması, Osmanlı ekonomisinin can damarı olan ziraatta çalışacak insan gücünün oldukça noksanlaşmasına yol açmıştır. Ziraattaki düşüş ise, Osmanlı ülkesinde iaşe noksanlığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüm bunlara ilaveten savaş yıllarında eldeki tüm kaynakların cephelere sevk edilmesi, cephe gerisinde kalan sivil halkın açlık ve sefalet içerisinde bir yaşam mücadelesi vermesine neden olmuştur.¹⁹ Savaşın meydana getirdiği bu durumdan Osmanlı hapishaneleri diğer bir ifade ile Osmanlı mahkûm ve tutukluları da oldukça olumsuz etkilenmiştir. Zira arşiv belgelerinden Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı hapishanelerinde önemli bir iaşe sorunun baş gösterdiği anlaşılmaktadır.

2.1. Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Hapishaneleri ve Tevkifhanelerinde Ekmek Sorunu

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve ardından Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesi ile Osmanlı halkı fırınlara koşmuştur. Ancak savaşın etkisiyle ortaya çıkan un kıtlığı sebebiyle halkın fazla ekmek alması hükümet tarafından engellenmiştir. Öte yandan ekmek, savaş yıllarında sadece cephe gerisinde kalan sivil halk için değil; aynı zamanda Osmanlı hapishane ve tevkifhanelerinde kalan mahkûm ve tutuklular için de ulaşılması oldukça güç olan temel tüketim maddelerinden birisi olmuştur. Zira söz konusu süreçte incelenen arşiv belgelerinden savaş yıllarında Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde temel tüketim maddelerinden olan ekmeğin temininde ve dağıtımında bazı sıkıntıların yaşandığı anlaşılmaktadır. Öyle ki henüz savaşın başlarında Dâhiliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; tutuklu ve mahkûmlara eşit ekmek dağıtılmadığı, bu nedenle hapishanede kalan kişilerin açlıktan sefil bir durumda oldukları ifade edilerek söz konusu durumun düzeltilmesi ve aynı zamanda mülkiye müfettişlerinin konuyu teftiş etmeleri istenmiştir.²⁰ Erbil Hapishanesi adına Adliye Nazırı tarafından gönderilen yazıda da; sağlık durumu kötü olan mahkûmlara şartsız ekmek verilmesi ve

¹⁵ Saadet Tekin& Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VII, 2008, s. 189-190. Yıldız, agm, 95.

¹⁶ Mehmet Temel, "XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri ", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* S.26, s. 113,

¹⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013, s.354.

¹⁸ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 413.

¹⁹ Nevim Tüzün, *Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Yaşanan Sosyal ve Ekonomik Meseleler*, Gece Kitaplığı, İstanbul 2020, s. 121.

²⁰ (BOA), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dâhiliye Nezareti, Hapishaneler Müdüriyeti Muteferrik, (DH.MB.HPS.M)*, 14/48, 22 Ramazan 1332 (14 Ağustos 1914).

tutuklu mâhkum ayrımı yapılmamasının belirtilmesi bu durumu destekler niteliktedir.²¹ Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında görülen mâhkum ve tutuklu ayrımının savaşın sonuna kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Zira Dâhiliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Hapishaneler İdare-i Dâhiliyesi hakkındaki nizamnamede mahkûm ve tutuklu arasında iâşe dağıtımında ayırım yapılmaması ve bu hususta çok dikkatli olunması gerektiğine yer verilmiştir.²² Bunların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı hapishanelerinde mâhkumlara işledikleri suçun mahiyetine göre de ekmek tevzi edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Dâhiliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; düyun mahkûmlarına diğer bir ifade ile borçtan dolayı ceza alan mahkûmlara günde sadece bir ekmek verildiği belirtilerek, mahkûmlara eşit davranılması gerektiği belirtilmiştir.²³ Bu durumun bir benzerinin İstanbul'da yaşandığı görülmektedir. Adliye Nezareti tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen uyarı nitelikli yazıda; Dersaadet Tevkifhanesi'ndeki cinayet ve cünha tutuklularına verilmesi gereken ekmeğin yarısının verildiği, fakir olanların açlıktan bayıldıkları belirtilerek, bu durumun düzeltilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca; durumun Dersaadet İstinaf Müdde-i Umumiliği'ne diğer bir deyişle savcılığa bildirildiği ve tahkikat yapılacağına dikkat çekilmiştir.²⁴ Çalışmaya kaynaklık eden arşiv belgelerinden savaş yıllarında mâhkumlara verilen cezaya göre de ekmek verildiğini söylemek mümkündür. Zira, Yozgat'dan kalebendlik cezası alan 30 mahkûm adına Adapazarı Posta Memuru Necati Bey tarafından Ankara Vilayeti'ne çekilen telgraftan mahkûmlara eşit ekmek dağıtılmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki mezkûr telgrafta Necati Bey; Hapishaneler Nizamnamesi'ne göre mahkûmlara günlük 300 dirhem ekmek verilmesi gerekirken kalebend mahkûmlarına bu miktarın verilmediğini ifade etmiştir. Necati Bey telgrafta ayrıca, Çorum'da kalebend mahkûmlarından bazılarının ekmek ve iâşesizlik nedeniyle öldüklerini de iddia etmiştir.²⁵ Tüm bunların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı sürecinde bazı Osmanlı Hapishaneleri'nde ekmeğin mâhkum ve tutuklulara eksik verildiği de anlaşılmaktadır. Örneğin, Heyet-i Teftiş Müdüriyeti Vekili Ali Sami Bey tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; Çemişgezek Hapishanesi'nde yapılan teftişte ekmeğin tutuklulara 30 dirhem eksik verildiği belirtilerek, bu durumun düzeltilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁶ Adliye Nezareti, tarafından gönderilen bir yazıda da; Kozan'dan nezarete telgraf çekildiği, Kozan Hapishanesi'ndeki mahkûmlara önceden verilen 200 dirhem ekmeğin 120 dirheme düştüğü bilgisinin ulaştığına yer verilerek, ekmek miktarının yükseltilmesi talep edilmiştir.²⁷

Yozgat Hapishanesi'nde de mahkûmlara günlük verilen ekmek miktarının düştüğü anlaşılmaktadır. Zira Ankara Valiliği'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; valiliğe Yozgat'tan mâhkumlar adına Muhammed, Mustafa ve Ahmed imzalarıyla bir telgraf gönderildiği; telgrafta günlük verilen 300 dirhem ekmeğin 150 dirheme düştüğü ifade edildiği belirtilerek, bu olumsuz durumun düzeltilmesi istenmiştir.²⁸ Teftişye Müdüriyeti Umumiyesi tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda da; Kütahya Hapishanesi'nde Mülkiye Müfettişi Emin Bey tarafından yapılan teftişat neticesinde mahkûmlara günlük 300 dirhemden az ekmek verildiği, bu miktarda ekmek temin edilemiyorsa, ekmek yerine başka bir yiyeceğin verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.²⁹ Yine savaşın sonlarına doğru İstanbul Valisi

²¹(BOA), Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti, Hapishaneler (DH.MB.HPS)*, 7/45, 9 Şevval 1332 (31 Ağustos 1914).

²² BOA, *DH.MB.HPS.M*, 33/2, 5 Cemazeyilahir 1336 (18 Mart 1918).

²³ BOA, *DH.MB.HPS*, 151/52, 7 Zilkade 1332 (27 Eylül 1914).

²⁴ BOA, *DH.MB.HPS*, 75/22, 12 Ramazan 1334 (13 Temmuz 1916).

²⁵ BOA, *DH.MB.HPS*, 96/53, 22 Zilkade 1335 (9 Eylül 1917).

²⁶ BOA, *DH.MB.HPS*, 73/32, 1 Zilhicce 1332 (21 Ekim 1914).

²⁷ BOA, *DH.MB.HPS*, 78/39, 27 Safer 1336 (12 Aralık 1917).

²⁸ BOA, *DH.MB.HPS*, 97/8, 25 Rabiulevvel 1336 (8 Ocak 1918). Tahir Bilirli, " 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği ", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Kış 2018, 13/2, s.82.

²⁹ BOA, *DH.MB.HPS*, 97/19, 6 Zilkade 1336 (13 Ağustos 1918).

tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Beyoğlu Tevkifhanesi'ndeki mâhkum ve tutuklulara düzenli ekmek verilmediği, tutukluların sızlandıkları ve bu nedenle firar edebilecekleri belirtilerek ekmek dağıtımının muntazam bir şekilde yapılması istenmiştir.³⁰ Diğer taraftan Osmanlı hapishanelerinde ekmek miktarının dağıtımında farklı uygulamaların varlığı olası gözükmemektedir. Zira bazı hapishanelerde ekmek miktarının düştüğüne yer verilirken Ayıntap Hapishanesi'nde halihazırda tevzi edilen ekmeğin daha az olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Adliye Nazırı Müsteşarlığı tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Ayıntap Hapishanesi'ndeki mâhkumlara günlük verilen 150 dirhem ekmeğin yetmediği belirtilmiştir.³¹

Öte yandan incelenen süreçte bazı Osmanlı hapishanelerinde ve tevkifhanelerinde bulunan mâhkum ve tutukluların bazen hiç ekmeğe ulaşamadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, Adliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; İzmid Hapishanesi ile Geyve Tevkifhanesi'nde bulunan mahkûm ve tutuklulara ekmek verilmediği belirtilerek, mâhkum ve tutukluların şikâyetleri üzerine Dersaadet İstinaf Müdde-i Umumiliği tarafından da tahkikat başlatıldığı ifade edilmiştir.³² Yine Adliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen başka bir yazıda ise; Uşak Hapishanesi'nde bulunan mâhkum ve tutuklulara bir gün boyunca hiç ekmek verilmediği, diğer gün ise sadece para karşılığı ekmek verildiği dile getirilerek bu olumsuz durumun düzeltilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.³³ Savaş yıllarında ülke genelinde bir ekmek noksanlığı yaşanmasına karşın Sivas Vilayeti'ne bağlı Zara Hapishanesi'nde bu durumun tersi yaşandığı görülmektedir. Zira, Adliye Nezareti tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; Zara Hapishanesi'nde bulunan mahkûmların bir aydan fazla bir süredir sadece kuru ekmek verildiği belirtilerek, ekmek oranının artırılması gerektiğine yer verilmiştir.³⁴ Yine Nezaret tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen başka bir yazıda da; İzmid Hapishanesi'ndeki mahkûmlara verilen iaşelerin yarıya indirilmiş olmasından dolayı mahkûmların açlıktan feryat ettikleri ifade edilmiştir. Ancak Dersaadet İstinaf Müdde-i Umumiliği'nin tahkikatı üzerine mahkûmlara verilen 250 gram ekmeğin 800 grama çıktığı dile getirilmiştir.³⁵ Tüm bu örnekler savaş yıllarında Osmanlı hapishane ve tevkifhanelerinde ekmek noksanlığının hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından büyük bir öneme sahiptir.

2.1.1. Hapishane ve Tevkifhane İnşaatı Çalışanlarının Ekmek Sorunu

Çalışmaya kaynaklık eden arşiv belgelerinden Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında cephelerde askeri, cephe gerisinde ise ekonomik bir mücadele vermesine rağmen hapishane ve tevkifhaneler inşa etmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Hiç şüphesiz bu inşa sürecinin en önemli nedenleri dış devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı ve savaş ile birlikte ülke topraklarında asayişin bozulmasına paralel olarak suçlu sayısının günden güne artmasından ileri gelmektedir. Ancak Osmanlı ülkesinde hapishane ve tevkifhanelerin inşa edilmesi buralarda çalışan kişilerin de ekmek sorunu ile karşılaşmasına neden olmuştur. Örneğin, İnşaat Müdürlüğü'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; Ayasofya- İshakpaşa'da yapımına başlanan tevkifhane inşaatında çalışan işçi ve mahkûmlara verilen ekmeğin az olduğu belirtilerek, ekmek miktarının günde 30 kıyyeye çıkarılması istenmiştir.³⁶ Hapishane Müdüriyeti'ne gönderilen bir başka yazıda ise; İstanbul tevkifhaneler inşaatında çalışan 60 mahkûm ve 80 işçiye günlük sekiz saat çalışmaları karşılığında; mahkûmlara 300 gram ekmek, işçilere ise sadece öğle yemeğinin yanında 100 dirhem ekmek verilmesinin uygun olacağı ifade

³⁰ BOA, *DH.MB.HPS*, 79/25 , 14 Rabiülevvel 1337 (18 Aralık 1918).

³¹ BOA, *DH.MB.HPS*, 65/36, 4 Ramazan 1336 (13 Haziran 1918).

³² BOA, *DH.MB.HPS*, 75/25, 12 Ramazan 1334 (13 Temmuz 1916).

³³ BOA, *DH.MB.HPS*, 77/29, 13 Şevval 1335 (2 Ağustos 1917).

³⁴ BOA, *DH.MB.HPS*, 77/30, 17 Şevval 1335 (6 Ağustos 1917).

³⁵ BOA, *DH.MB.HPS*, 78/15, 16 Zilkade 1335 (3 Eylül 1917).

³⁶ BOA, *DH.MB.HPS*, 38/42, 20 Şevval 1333 (31 Ağustos 1915).

edilmiştir. Söz konusu yazıda ayrıca Beyazıd Belediyesi Muhasebe Müdürlüğü tarafından verilen karar doğrultusunda İshakpaşa'da inşa edilmekte olan tevkifhane inşaatında 120 işçi çalıştığı ifade edilerek, zamandan tasarruf adına bu işçilere ögle paydosunda günlük 40 kıyye ekmek verilmesi gerektiği dile getirilmiştir.³⁷ Bunların yanı sıra devam eden savaşa rağmen tevkifhane ve hapishane inşaatına devam edildiği, ancak özellikle yaz aylarında günlerin uzaması nedeniyle bazen inşaatla çalışan kimselere verilen ekmeğin yetmediği anlaşılmaktadır. Öyle ki yine Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; İshakpaşa ve Üsküdar Paşakapısı'nda ivedi bir şekilde inşa edilen tevkifhanelerde çalışanlara, günlerin uzaması sebebiyle yarımşar kıyye ekmeğin yetmediği, bu miktarın bir kıyye çıkması talep edilmiştir.³⁸ Savaşın son yılında da söz konusu inşaatlarda çalışan kişilere verilen ekmeğin yetmediği görülmektedir. Zira yapılan yazışmalar inşaatlarda çalışan işçilere verilen ekmeğin yetmediği ve miktarın artırılması gerektiği ifade edilmiş, bunun mümkün olmaması halinde dışarıdan ekmek satın alınmasına müsaade edilmesi istenmiştir.³⁹ Savaş sürecinde ekmeğin teminin diğer bir zorluğu da nakliye noksanlığından kaynaklanmış olması muhtemeldir. Örneğin, İstanbul Valisi Süleyman Kani tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Gebze'de inşaatına başlanan hapishane çalışanları için ekmek tedarik edileceğine, ancak vasıtanın noksan olduğuna, mevcut nakliye aracı için de günlük beş lira talep edildiğine yer verilmiştir. Vali Bey, bu nedenle ekmeğin temini için hayvan satın alınmasının daha uygun olacağını ifade etmiştir.⁴⁰ Öte yandan Harbiye Nezareti tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıdan İshakpaşa Tevkifhanesi inşaatında askerlerin de çalıştığı anlaşılmaktadır. Zira mezkûr yazıda; son zamanlarda hapishaneler inşaatında çalışan bazı işçilerin başka hizmetler için inşaatla çalışmayı bıraktıkları belirtilerek, bunların yerine asker görevlendirildiği, ancak görevlendirilen bu askerlerin ekmek ihtiyacının Hapishaneler Müdüriyeti'nden karşılanması istenmiştir.⁴¹

2.1.2. Hapishane ve Tevkifhane Görevlilerinin Ekmek Sorunu

Çalışmaya kaynaklık eden arşiv belgeleri Birinci Dünya Savaşı sürecinde hapishanelerde görevli kimselerin de zaman zaman ekmek sorunu ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Zira İstanbul Valiliği tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; Hapishane-i Umumi'de 250 kuruş maaş karşılığı çalışan aşçı, çamaşırcı ve müstahdemlere ekmek verilmesi talebinde bulunulmuş, ancak bütçenin kısıtlı olması nedeniyle bunun mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte bazı hapishanelerde görevli olan gardiyanların daha az maaş almasına karşın devletin bunu yeterli gördüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, Sivas Valiliği'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; Sivas Hapishanesi'nde çalışan gardiyanların 150 kuruş maaş aldıkları bu nedenle ekmek yardımı almalarına gerek olmadığı dile getirilmiştir.⁴² Osmanlı Hükümeti her ne kadar gardiyanlara verilen maaşın yeterli olduğu ve ekmek yardımına ihtiyaç olmadığını ileri sürse de Menbic Hapishanesi'nde yaşanan durum bunun tersini göstermektedir. Zira Heyet-i Teftiş Müdürlüğü'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Menbic Hapishanesi gardiyanlarından Ahmed Derviş'in mahkûmlara verilmekte olan ekmekten doksan beş dirhem çaldığı ve bunun üzerine Halep Müfetişliği tarafından tahkikat başlatıldığı ifade edilmiştir.⁴³ Bu örnekler savaş sürecinde Osmanlı hapishane görevlilerinin de zaman zaman ekmek sorunu ile karşı karşıya kaldığını muhtemel göstermektedir.

³⁷ BOA, *DH.MB.HPS*,115/45, 3 Recep 1334 (6 Mayıs 1916).

³⁸ BOA, *DH.MB.HPS*,76/66, 21 Recep 1335 (13 Mayıs 1917).

³⁹ BOA, *DH.MB.HPS*,33/70, 3 Şaban 1336 (14 Mayıs 1918).

⁴⁰ BOA, *DH.MB.HPS*,35/73, 24 Muharrem 1337 (30 Ekim 1918).

⁴¹ BOA, *DH.MB.HPS*,40/50, 29 Cemazeyilahir 1335 (22 Nisan 1917).

⁴² BOA, *DH.MB.HPS*,74/24, 26 Recep 1333 (9 Haziran 1915).

⁴³ BOA, *DH.MB.HPS*,74/55, 25 Rabiulevvel 1334 (31 Ocak 1916).

2.1.3.Ekmek Müteahhidlerinin Alacakları Sorunu

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde yaşanan ekmek noksanlığının sebeplerinden birisini ekmek müteahhidlerinin alacakları meselesi oluşturmaktadır. Öyle ki çalışmaya kaynaklık eden arşiv belgelerinden savaş sürecinde Osmanlı Hükümeti'nin hapishanelere ve tevkifhanelere ekmek tedarik eden müteahhidlerin alacaklarını karşılamada güçlük çektiği hatta bazen hiç karşılayamadığı anlaşılmaktadır. Örneğin, henüz savaşın başlarında Teke Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; Antalya Hapishanesi'ne ekmek tedarik eden ekmek müteahhidi Hüseyin Efendi'nin önceki yıllara ait toplam 20.334 kuruş alacağı olduğu, söz konusu paranın devlet bütçesinde karşılığı olmadığı için ödenemeyeceğine yer verilmiştir.⁴⁴ Menteşe Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda da; Bodrum Hapishanesi'ne ekmek tedarik eden Bodrumlu Resulzade Halil Bey'in alacağı olduğu belirtilerek, ekmek müteahhidinin kalan alacağının deyn-i mirri hesabıyla ödenmesine müsaade edilmesi istenmiştir.⁴⁵ Halep Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda ise; Halep Vilayeti Merkez Hapishanesi'ne ekmek tedarik eden Salih ve Hacı Muhammed Bey'in 16.000 kuruşluk alacağı olduğuna yer verilmiştir.⁴⁶ Adliye Nazırı Halim Bey tarafından kaleme alınan yazıda da; Bergama Hapishanesi ekmek müteahhidinin alacaklı olduğu ifade edilerek gereğinin yapılması istenmiştir.⁴⁷ Aydın Valisi tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda da; Ödemiş Hapishanesi'ne ekmek tedarik eden ekmek müteahhidi Mustafa'nın 1917 yılına ait 41.600 alacağı olduğu belirtilmiştir. Vali'ye gönderilen cevapta ise ifade edilen meblağın yıllık bütçeden ödenmesinin mümkün olmadığı ve müteahhidin daha önce bu konuda kaleme aldığı arzuhalin de bu nedenle kendisine iade edildiğine yer verilmiştir.⁴⁸ Eskişehir Mutasarrıflığı'nın Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderdiği yazıda da; Eskişehir Hapishanesi'ne ekmek getiren müteahhidlere yaklaşık üç aydır hiç ödeme yapılmadığı belirtilerek, toplamda 7.700 kuruşluk borç için ödenek talebinde bulunulmuştur.⁴⁹ Bunların yanı sıra savaş yıllarında ekmek müteahhidleri alacaklarının olmasına rağmen çoğunluğunun hapishanelere ekmek vermeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bazı ekmek müteahhidlerinin paralarını tahsil edememeleri halinde artık ekmek vermeyeceklerini belirttiklerine de tanık olmaktadır. Örneğin, İstanbul Vali Vekili tarafından Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; yaklaşık 800 kişiyi barındıran Hapishane-i Umumi'ye ekmek tedarik eden müteahhidlerin alacaklarının biriktiği belirtilerek, eğer ödeme yapılmaz ise müteahhidlerin artık hapishaneye ekmek vermeyeceklerini ifade ettiklerine yer verilmiştir.⁵⁰ Öte yandan bazı müteahhidlerin alacaklarını tahsil edemedikleri için hapishanelere ekmek vermeyi bıraktığı anlaşılmaktadır. Zira, Bitlis Vali Vekili Cevdet Bey'in Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderdiği yazıda; Siird Merkez Hapishanesi'ne ekmek getiren müteahhidlerin alacaklarının 142.836 kuruşa ulaştığı ifade edilerek, gerekli meblağın ivedi bir şekilde ödenmesi talep edilmiştir. Cevdet Bey yazıda ayrıca, ekmek müteahhidlerinin parasının ödenmediği için bazı günler mahkûmlara ekmek verilemediğini dile getirmiştir.⁵¹ Karahisar Mutasarrıf Vekili Cemil Bey tarafından kaleme alınan yazıda ise; Karahisar-ı Sahib Hapishanesi ekmek müteahhidinin iki aydır parasını alamadığı ve bu nedenle ekmek tedarikini kestiği belirtilerek ödemenin yapılması talep edilmiştir.⁵²

⁴⁴ BOA, *DH.MB.HPS*,57-57, 16 Recep 1333 (30 Mayıs 1915).

⁴⁵ BOA, *DH.MB.HPS*,25/53, 4 Zilkade 1334 (2 Eylül 1916).

⁴⁶ BOA, *DH.MB.HPS*,59/37, 9 Cemazeyilevvel 1334 (14 Mart 1916).

⁴⁷ BOA, *DH.MB.HPS*,65/3, 21 Rabiulahir 1336 (3 Şubat 1918).

⁴⁸ BOA, *DH.MB.HPS*,78/87, 4 Ramazan 1336 (13 Haziran 1918).

⁴⁹ BOA, *DH.MB.HPS*,31/60, 5 Safer 1336 (20 Kasım 1917).

⁵⁰ BOA, *DH.MB.HPS*, 158/62, 11 Cemazeyilahir 1335 (4 Nisan 1917).

⁵¹ BOA, *DH.MB.HPS*, 33/81, 8 Şaban 1336 (19 Mayıs 1918).

⁵² BOA, *DH.MB.HPS*,34/52, 25 Şevval 1336 (3 Ağustos 1918).

Bunlarla birlikte Birinci Dünya Savaşı yıllarında bazı ekmek müteahhidlerinin alacağını tahsil edebilmek için Dâhiliye Nezareti'ne bizzat telgraf çektikleri de görülmektedir. Örneğin, Sındırgı Kasabası ekmekçi esnafından olan Rıza Bey bizzat Dâhiliye Nezareti'ne bir telgraf göndererek alacaklı olduğunu ifade etmiştir. Rıza Bey mezkûr telgrafta; kendisinin Sındırgı Hapishanesi'ne ekmek tedarik ettiğini belirterek, hapishaneden 1915-Aralık ve 1916- Ocak aylarına ait 800 kuruş alacağı olduğunu ifade etmiştir. Rıza Bey telgrafta ayrıca bu durumdan dolayı perişan bir halde bulunduğunu dile getirerek yetkililerden yardım talebinde bulunmuştur.⁵³ Biga'dan ekmek müteahhidi Müfîtzade Münib Efendi tarafından çekilen telgrafta ise; Münib Efendi Biga Hapishanesi'ne ekmek tedarik ettiğini belirterek, 41.000 kuruş alacağının olduğu ifade etmiştir. Telgrafta ayrıca Münib Efendi; kaymakamlık ve mutassarrıflığa başvurmasına rağmen herhangi bir cevap alamadığını, ancak buna karşılık Biga Hapishanesi'ne her gün ekmek vermeye devam ettiğine de dikkat çekmiştir.⁵⁴ Samsun'dan Fırıncı Asker Muhammed Usta tarafından kaleme alınan telgrafta ise; kendisinin Samsun Hapishanesi'ne ekmek tedarik ettiğini ve 1.000 lira alacağının biriktirdiğini belirterek, parasını tahsil edebilmek için kaymakamlığa başvurduğunu, ancak altı aydır bütçede karşılığı olmadığı için ödeme yapılmadığını ifade etmiştir.⁵⁵ Savaşın başından savaşın bitişine kadar geçen süre zarfında Osmanlı hapishanelerine ekmek tedarik eden müteahhidlerin alacaklarının oldukça birikmiş olması, söz konusu süreçte devletin yaşadığı ekonomik buhranı göstermesi açısından da büyük bir öneme sahiptir.

3. Ekmek Dışındaki Çeşitli İaşe Sorunları

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Hükümeti bir takım gıda maddelerinin ihracını durdurmuştur. Ancak bu durum Osmanlı halkının birçok gıda maddesini ucuz bir şekilde temin edebilmesi için yeterli olmamıştır. Hiç şüphesiz bu olumsuz tablonun ortaya çıkmasının nedenlerinden biri savaş yıllarında sayıları günden günde artan karaborsacıların eldeki mevcut ürün ve maddeler üzerinden karaborsacılık yapmalarıdır. Öyle ki bu durum fiyatların ivedi bir şekilde yükselmesine yol açmıştır.⁵⁶ Cephe gerisinde yaşanan bu durum kendini Osmanlı hapishanelerinde de göstermiştir. Savaş sürecinde Osmanlı hapishanelerinde ekmeğin yanı sıra birçok gıda maddesine de ulaşım oldukça güçleşmiştir. Devam eden savaşın gıda fiyatlarının artmasına sebep olması, Osmanlı hapishanelerine istenen seviyede gıda sevk edilmemesine neden olmuştur. Nitekim incelenen bazı kayıtlardan özellikle 1917 yılı itibarıyla bu durumun açık bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Zira Hapishaneler Müdüriyeti'nden Muhasebe Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Harp nedeniyle fiyatların aşırı yükseldiği, tutuklu ve mâhkumların iaşe, aydınlatma ve ilaç tahsisatlarının bittiği belirtilerek, verilecek ödeneklerin arttırılması talep edilmiştir.⁵⁷ 1917 yılında Muhasebe Müdüriyeti'ne gönderilen bir başka yazıda da; hapishane ihtiyaçlarından olan yiyecek ve içecek maddelerinin fiyatlarının harp sebebiyle ivedi bir şekilde yükseldiği ifade edilerek, bütçede ayrılan tahsisatın arttırılmasının zaruri bir durum olduğuna yer verilmiştir.⁵⁸ İncelenen arşiv belgelerinden bu fiyat artışının savaşın sonuna kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Örneğin, 1917 yılında Hapishaneler Müdüriyeti'nden Muhasebe Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; fiyatların yükseldiği hatırlatılarak, hapishanelere ayrılan tayinat miktarının senelik 11.350.000 kuruş olduğu, ancak bu miktarın yetmediği belirtilerek söz konusu meblağın en azından 15.000.000 kuruşa yükseltilmesinin bir mecburiyet olduğu, aksi halde iaşe noksanlığından hastalık ve ölümlerin olabileceğine dikkat çekilmiştir.⁵⁹ Diyarbakır Vali Vekili Kadri Bey tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda da;

⁵³ BOA, DH.MB.HPS, 158/31, 20 Rabiulevvel 1335 (14 Ocak 1917).

⁵⁴ BOA, DH.MB.HPS, 76/46, 11 Cemazeyilevvel 1335 (5 Mart 1917).

⁵⁵ BOA, DH.MB.HPS, 64/42, 25 Rabiulevvel 1336 (8 Ocak 1918).

⁵⁶ Nevim Tüzün, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Ortaya Çıkan Harp Zenginlerinin Sabah, Tanın ve Vakit Gazeteleri'ne Yansımaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.5, S.2, Ağustos 2019, s.378.

⁵⁷ BOA, DH.MB.HPS, 61/28, 25 Rabiulevvel 1335 (19 Ocak 1917).

⁵⁸ BOA, DH.MB.HPS, 61/37, 1 Cemazeyilahir 1335 (23 Şubat 1917).

⁵⁹ BOA, DH.MB.HPS, 62/45, 3 Zilkade 1335 (21 Ağustos 1917).

Diyarbakır hapishanelerine yeterli miktarda gıda maddeleri temin edilmediği belirtilerek, ödenek ayrılması istenmiştir.⁶⁰

Hapishanelerin ödenek miktarının artırılmasını talep etmelerinin yanı sıra bazı hapishanelerin ihtiyaç duyulan gıda ve ürünleri belirttikleri görülmektedir. Örneğin, İstanbul Valiliği'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; İstanbul Hapishane-i Umumi Hastahanesi ve mahkûmları için sebze, süt ve yoğurdun zaruri bir ihtiyaç olduğu ve hemen temin edilmesi gerektiği dile getirilmiştir.⁶¹ Sıhhiye Müdüriyeti'nden gönderilen yazıda ise; Cebel-i Lübnan Sancağı'ndaki on hapishanede bulunan mâhkumların yiyecek ve temizlik noksanlığından dolayı acınacak halde oldukları ifade edilmiş, söz konusu noksanlıkların giderilmesi için hapishanelerin sıhhiye bütçesinden kullanılmasının uygun olacağı belirtilmiştir.⁶² Benzer bir durumun İzmir Sancağı'nda görüldüğünü söylemek mümkündür. Zira İzmir Mutasarrıflığı ve Adliye Nezareti'nin Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazılarda; İzmir Sancağı Hapishanesi ve tevkifhanelerinde bulunan mâhkumlara yiyecek ve giyecek verilemediğinden dolayı mâhkumların çıplak, gariban ve acınacak bir halde olduğu dile getirilmiştir. Yazışmada aynı zamanda söz konusu olumsuzluğun bertaraf edilmesi gerektiği ve İzmir Müdde-i Umumiliği'nin de tahkikat yaptığına yer verilmiştir.⁶³ Öte yandan Mardin merkezden mahkûmlar adına çekilen bir telgrafta da; Mardin Hapishanesi'ndeki mahkûmlara günlük verilen 370 gram tayinatın sekiz gündür kesildiği, mâhkumların ekmeksiz ve iaşesiz kaldıkları, yaşayabilmeleri için iaşenin gerekli olduğu ifade edilmiştir.⁶⁴

Çalışmaya kaynaklık eden arşiv belgelerinden Birinci Dünya Savaşı yıllarında mahkûmların dönem dönem mahrum kaldıkları bir gıdanın da sıcak yemek olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin incelenen kayıtlardan İstanbul Hapishanesi dışındaki hapishanelerde muntazam bir yemek düzeninin olmadığı görülmektedir. Zira Karesi Mutasarrıflığı'ndan Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; İstanbul Hapishanesi dışındaki yerlerde mâhkum ve tutuklulara doğru dürüst yemek verilmediği ifade edilmiştir.⁶⁵ İzmir Mutasarrıflığı'ndan Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda da; mahkûmlara ekmeğin yanı sıra sıcak yemek de verilmesi istenmiştir. Mezkûr yazıda ayrıca; Ramazan-ı Şerif ayında Müslüman olanlara iftariye ve çorba verilmesi, Hristiyanlara ise bu dönemde bir defa yemek verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁶ Yine Adliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne hitaben kaleme alınan bir yazıda; Sivas Hapishanesi'nde mahkûmlara sıcak yemek verilmediği, en azından hasta olan mahkûmlara ekmeğin yanında sıcak yemek verilmesi istenmiştir. Yazıda ayrıca mahkûmlara iyi gıda da verilmediğine dikkat çekilmiştir.⁶⁷ Bunlara ilaveten Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Kastamonu Valiliği'ne gönderilen bir yazı, Osmanlı hapishanelerindeki gıda noksanlığını gözler önüne sermesi açısından büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki söz konusu yazıda; mâhkumlara sıcak yemek verilemediği açık bir şekilde ifade edilerek, en azından hastalara ve emziren kadınlara sıcak yemek verilmesi gerektiğine yer verilmiştir.⁶⁸ Öte yandan arşiv kayıtlarından savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin tutuklu ve mahkûmlara verilecek yiyecek konusunda bir nizamname hazırladığı görülmektedir. 15 Aralık 1917 tarihinden itibaren geçerli olacak olan nizamname şu maddelerden meydana gelmektedir;

Birinci Madde: Mevkufine kemaken ekmek verilmekle beraber haftada altı gün sade veya iç yağıyla pişirilmiş ve mevsimine göre kuru zahire veya taze sebze ile istihzar edilmiş çorba verilir.

⁶⁰ BOA, *DH.MB.HPS*,65/43, 20 Ramazan 1336 (29 Haziran 1918).

⁶¹ BOA, *DH.MB.HPS*,74/40, 7 Şevval 1333 (18 Ağustos 1915).

⁶² BOA, *DH.MB.HPS*,76/33, 27 Rabiulevvel 1335 (21 Ocak 1917).

⁶³ BOA, *DH.MB.HPS*,76/49, 19 Cemazeyilevvel 1335 (13 Mart 1917).

⁶⁴ BOA, *DH.MB.HPS*,97/13, 4 Ramazan 1336 (13 Haziran 1918).

⁶⁵ BOA, *DH.MB.HPS*, 97/2, 26 Şaban 1336 (6 Haziran 1918).

⁶⁶ BOA, *DH.MB.HPS*,97/21, 26 Zilkade 1336 (2 Eylül 1918).

⁶⁷ BOA, *DH.MB.HPS*,77/10, 12 Şaban 1335 (3 Haziran 1917).

⁶⁸ BOA, *DH.MB.HPS*,61/20, 8 Rabiulevvel 1335 (2 Ocak 1917).

Verilecek çorbanın miktarı-i şahıs için yevmi " yüz otuz dirhem" de hamile veya emziren kadınlarda tabibin göstereceği miktarı tecavüz etmemek üzere bundan fazla itası caizdir. Çorbaya konulacak yağın miktarı sebzenin cins ve nev'ine göre tabib tarafına tebmin olunur. Haftada bir kere çorba-yı tarhanat ile beraber mevsimine göre altmış dirhem de et ile beraber verilecek kuru zahire fasülye ise "kırk dirhem " ve pirinç ise "yirmi dirhem"dir. Ramazan-ı şerife mahsus olmak üzere mevkufin için başkaca " elli dirhem" pirinç ve " altı dirhem dirhem " iç yağı" ve dört dirhem tuz" ve iftar yemeği için de miktar-ı kafi zeytin ranası ita olunur. Milel-i sairenin pehriz günlerinde de bu usule riayet ettirilir.

İkinci Madde: Hastaneye nakl olunan mevkufinin yemeği tabibin tavsiyesine göre ita olunur.

Üçüncü Madde: İşbu nizamnamenin yevm-i neşrinin ferdasından itibaren mer'ül icradır.

Dördüncü Madde: İşbu nizamnamenin icrasına Dâhiliye ve Maliye Nazırları me'murdur.⁶⁹

Dört maddeden meydana gelen mezkûr nizamnamede özetle tutuklu ve mâhkumların yemek iâşelerinin nasıl hazırlanacağına yer verilmiştir. Nizamnamede bir taraftan hamile ve emziren mâhkumlar ile hasta mâhkum ve tutuklulara tabip gözetiminde yemek verilmesi gerektiği belirtilirken, diğer taraftan Ramazan ayına özel uygulamanın yapılmasının istendiği görülmektedir. Ancak yukarıda elimizdeki kayıtlardan savaşın sonlarına doğru uygulamaya konulan söz konusu nizamnamenin ne derece uygulandığını tahmin etmek zor olmasa gerek. Tüm bunlara ilaveten Birinci Dünya Savaşı sürecinde gıda noksanlıklarının yanı sıra bazen mâhkum ve tutuklulara kötü yiyecekler verildiği de muhtemel gözükmemektedir. Zira Adliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Dersaadet Müdde-i Umumiliği raporlarından Dersaadet Hapishane-i Umumi'si'ndeki mâhkumlara bulgur diye süprüntü şeklinde yiyecek verildiği ifade edilmiştir.⁷⁰

4. Mahrukut Sorunu

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde yaşanan sorunlardan biri de mahrukut noksanlığıdır. Savaşın başlaması ile özellikle 1917 yılında ivme kazanan fiyat artışları sadece yiyecek ve giyecek gibi ürünlerde değil; mahrukut olarak nitelendirilen odun, kömür, gaz yağı, su kireci gibi maddelerde de görülmüştür. Bu artış mahrukutun temininde birtakım sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bu olumsuz durum Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde de önemli derecede hissedilmiştir. Zira 1916 yılında İzmir Mutasarrıflığı ve Adliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazılarda; İzmir Hapishanesi ve tevkifhaneleri ile Geyve Hapishanesi'ne bir aydan beridir gaz verilmediği, bu nedenle mahkûmların geceleri karanlıkta kaldıkları ifade edilmiş ve sorunun çözülmesi istenmiştir.⁷¹ Yine Hüdevendigâr Valiliği'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Alaşehir Hapishanesi ve tevkifhanesine yeterli bütçe ayrılmadığından gaz yağı temin edilemediğine yer verilmiştir.⁷² İzmir Mutasarrıflığı Müfettişliği'nden yine müdüriyete gönderilen başka bir yazıda da; gaz yağının okkasının 60 kuruşa, kömürün okkasının ise 120 kuruşa kadar yükseldiği ve bu nedenle İzmir Hapishanesi ve tevkifhanelerine gaz yağı ve kömür verilemediği belirtilmiş ve gereğinin yapılması talep edilmiştir.⁷³ Öte yandan incelenen kayıtlardan İzmir Hapishanesi ve tevkifhanelerinde ilerleyen süreçte de mahrukut sorunun çözülmediği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Öyle ki İzmir Mutasarrıflığı'ndan Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazılarda; İzmir Hapishanesi ve tevkifhanelerinde hiç para kalmadığı ve bir hayli borç biriktiği, bunlara ilaveten gaz yağının okkasının 170 kuruşa, petrolün kıyyesinin 160 kuruşa

⁶⁹ BOA, *DH.MB.HPS*, 160/14, 29 Safer 1336 (14 Aralık 1917).

⁷⁰ BOA, *DH.MB.HPS*, 160/70, 19 Cemazeyilahir 1336 (1 Nisan 1918).

⁷¹ BOA, *DH.MB.HPS*, 75/25, 12 Ramazan 1334 (13 Temmuz 1916).

⁷² BOA, *DH.MB.HPS*, 75/32, 9 Şevval 1334 (9 Ağustos 1916).

⁷³ BOA, *DH.MB.HPS*, 76/49, 19 Cemazeyilevvel (13 Mart 1917).

⁷⁴ BOA, *DH.MB.HPS.M*, 32/21, 11 Rabiulevvel 1336 (25 Aralık 1917).

yükseldiği ifade edilerek acilen tahsisatın zaruri olduğuna dikkat çekilmiştir.⁷⁵ Yapılan yazışmalar incelendiğinde savaşın devam ettiği süreçte fiyatların oldukça yükseldiği açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Hapishaneler Müdüriyeti'nden İstanbul Valiliği'ne çekilen bir yazıda; elde hiç para olmadığı, kışın yaklaşmasından dolayı Dersaadet Hapishanesi için gereken odun ve kömürün alınmasının zaruri bir ihtiyaç olduğu belirtilerek, tahsisat talebinde bulunulmuştur.⁷⁶ Benzer bir durumun Ankara Vilayeti ve Kayseri Mutasarrıflığı'nda yaşandığını söylemek mümkündür. Zira Kayseri Mutasarrıflığı ve Ankara Valiliği'nden gönderilen yazılarda; kışın şiddetli bir şekilde devam ettiği, ancak yakacak adına hapishanelerde mahrukut olmadığı ifade edilerek, tahsisatın ivedi bir şekilde gönderilmesi talep edilmiştir.⁷⁷ Adliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda ise; Sivas Hapishanesi'nde tutuklu sayısının gün geçtikçe arttığı, kısa süre içerisinde 80 mahkûmun daha hapishaneye getirileceği ifade edilmiş, söz konusu izdiham nedeniyle eldeki tahsisatın yetmediği belirtilerek odun ve kömür alınması için ödenek talebinde bulunulmuştur.⁷⁸ İstanbul Vali Vekili Süleyman Kani Bey tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda da; İstanbul Hapishanesi ve tevkifhanelerinde mahrukut alınabilmesi için para olmadığı, önceki sene de kışın soğuk geçtiği ve yakacak olmadığı belirtilerek, 1000 liralık mahrukut iaşesinin yetmeyeceği ifade edilerek ek ödenek gönderilmesi istenmiştir.⁷⁹ Ancak İstanbul Hapishanesi ve tevkifhanelerine gereken ödemenin yapılmadığı ya da yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim yine Süleyman Kani Bey tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; İstanbul Hapishane-i Umumi'sine odun ve kömür alınması gerektiği, ancak mahrukut fiyatlarının günden güne arttığına vurgu yapılmış ve odunun bir çekisinin 400, kömürün ise bir kıyyesinin 7 kuruş olduğu belirtilerek 13.620 liralık tahsisat gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁰ Öte yandan Zonguldak Hapishanesi'nde de mahrukut sorunun yaşandığı görülmektedir. Zira Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Zonguldak Hapishanesi'nde Mülkiye Müfettişi Hüsnü Bey tarafından teftişat yapıldığı; yapılan teftişata göre Zonguldak Hapishanesi'nde mahkûmların gaz yağı yokluğundan karanlıkta kaldıkları, kışın soğuk zamanlarında dahi yakacak bulamadıkları ifade edilerek, mezkûr durumun bertaraf edilmesi için ödenek gönderilmesinin zaruri olduğu dile getirilmiştir.⁸¹

Tüm bunlara ilaveten yukarıda da ifade edildiği gibi Osmanlı Hükümeti Birinci Dünya Savaşı yıllarında da hapishane ve tevkifhane inşaatları devam ettirmektedir. Ancak özellikle inşaatlarda kullanılan su kirecinin temel maddelerinden olan kömürün noksanlığı, inşaatın devamı adına da birtakım sorunlara neden olmaktadır. Örneğin, Hapishaneler Müdüriyeti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; inşa edilmekte olan hapishane ve tevkifhaneler için kullanılacak su kireci imali için kestanbol kömürünün gerektiği, ancak kömür fiyatlarının oldukça yükseldiği ifade edilmiş ve durumun çözümü için Hapishaneler Müdüriyeti ile Sevkiyat Müdüriyeti-i Umumiyesi'nin fiyat konusunda görüşmelerinin uygun olacağına yer verilmiştir.⁸² Eskişehir Fabrikası'ndan Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda da; hapishane inşaatlarının devam ettirilebilmesi için çuvalı 20 kuruştan 600 çuval su kireci gerektiği, ancak kirecin inşaatlarda kullanılabilmesi için yaklaşık 100 tonluk yıkanmış Zonguldak kömürünün Eskişehir Fabrikası'na gönderilmesinin zaruri olduğu ifade edilmiştir.⁸³

⁷⁵ BOA, DH.MB.HPS, 64/53, 23 Rabiulahir 1336 (5 Şubat 1918).

⁷⁶ BOA, DH.MB.HPS.M, 32/33, 18 Rabiulevvel 1336 (1 Ocak 1918).

⁷⁷ BOA, DH.MB.HPS, 63/46, 1 Rabiulahir 1336, (14 Ocak 1918).

⁷⁸ BOA, DH.MB.HPS, 64/45, 17 Rabiulahir 1336, (30 Ocak 1918).

⁷⁹ BOA, DH.MB.HPS, 65/34, 3 Ramazan 1336, (12 Haziran 1918).

⁸⁰ BOA, DH.MB.HPS, 34/50, 25 Şevval 1336 (3 Ağustos 1918).

⁸¹ BOA, DH.MB.HPS, 14/17, 13 Şevval 1336 (22 Temmuz 1918).

⁸² BOA, DH.MB.HPS, 77/39, 10 Cemazeyilahir 1336 (23 Mart 1918).

⁸³ BOA, DH.MB.HPS.M, 28/46, 3Recep 1335 (25 Nisan 1917).

5. İaşe Noksanlığından Meydana Gelen Açlık, Hastalık ve Ölüm

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı hapishanelerinde ve tevkifhanelerinde yaşanan iaşe noksanlıkları, Osmanlı ülkesinin dört bir yanından açlık, hastalık ve hatta ölüm haberlerini beraberinde getirmiştir. Öyle ki çalışmaya kaynaklık eden arşiv belgelerinden bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, daha savaşın başlarında Adliye Nezareti tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Trabzon ve Canik Adli Müfettiş raporlarına göre; Maçka Hapishanesi'nde mahkûmlara hiçbir şey verilemediği ve mahkûmların bu nedenle aç kaldıkları belirtilmiştir. Yazıda ayrıca, hasta olan mahkûmların tedavisine özen gösterilmediği de ifade edilerek, bu durumun hemen düzeltilmesi istenmiştir.⁸⁴ Yine Adliye Nezareti'nden gönderilen başka bir yazıda; Dersaadet Tevkifhanesi'ndeki cinayet ve cünha mahkûmlarına verilen noksan gıda nedeniyle fakir olan bazı mahkûmların açlıktan bayıldıklarına yer verilmiştir.⁸⁵ Adliye Nezareti'nden Bitlis Vilayeti'ne gönderilen yazıda da; Siird Hapishanesi'nde altmış kadar mahkûmun açlığa terk edildiği, bu durumun bertaraf edilmesi için açlığın yok edilmesi ya da söz konusu mahkûmların başka bir yere nakledilmesi talep edilmiştir.⁸⁶ Karesi Mutasarrıflığı'ndan gönderilen yazıda da; mahkûmlara verilen iaşe miktarının azaltılmasından dolayı, mahkûmların açlıktan perişan bir hale geldiklerine yer verilmiştir.⁸⁷ İzmid Hapishanesi'ndeki iaşe miktarının azaltılmasından dolayı da mahkûmların açlıktan artık feryat ettikleri ifade edilmektedir.⁸⁸ Öte yandan Çerkeş Hapishanesi mahkûmları adına Mustafa tarafından Kastamonu Vilayeti'ne gönderilen telgrafta da mahkûmların yaklaşık üç aydır muntazam beslenemedikleri gerekçesi ile mahkûmların açlıktan ölmek üzere olduğu iddia edilmiştir. Çerkeş'teki bu durum nedeniyle tahkikat başlatılmıştır.⁸⁹

1917 yılı sonlarında Osmanlı yöneticilerinin hapishane ve tevkifhanelerde yaşanan olumsuzlukları düzeltmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Zira Adliye Nezareti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne hitaben kaleme alınan bir yazıda; Tevkifhane-i Umumi'de bulunan tutukluların açlık ve hastalık yüzünden zarar görmemesi istenmiş, söz konusu olumsuzluk durumunda bazı tutukluların firar ettiklerine yer verilmiştir.⁹⁰ Bunlara ilaveten Sivas Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda; Sivas Merkez Hapishanesi'nde bulunan mahkûmlara sadece çok az ekmek verildiğinin belirtilmesi üzerine, Adliye Nezareti'nin Hapishaneler Müdüriyeti'ne konuya dair bir yazı gönderdiği görülmektedir. Mezkûr yazıda; Sivas Hapishanesi'nde yapılan teftiş sırasında mahkûmların bir kısmının açlıktan yerlerde sefil bir durumda olduğu, durumun Sivas Müdde-i Umumiliği'ne bildirildiği ve Meclis-i Mebusan'ın toplantısından sonra yeterli tahsisatın gönderileceği ifade edilmiştir.⁹¹ Ancak incelenen kayıtlardan iaşe noksanlığının çözülemediği anlaşılmaktadır. Nitekim 1918 yılı başlarında Dersaadet Cünha ve Cinayet Tevkifhanesi'nde bulunan tutukluların durumu bu düşüncüyü desteklemektedir. Dersaadet Tevkifhanesi Müdüriyeti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; mahkûmların açlıktan perişan oldukları hatta ellerindeki ekmekleri alabilmek için birbirlerini boğazladıkları, bunun üzerine Dersaadet Müdde-i Umumiliği tarafından teftişat yapıldığı ve bir rapor hazırlandığı ifade edilmiştir. Raporda; Dersaadet hapishane ve tevkifhanelerinde mahkûmların aç, çocukların çıplak bir halde olduğu, yerlerin çamur deryasına döndüğü belirtilmiştir.⁹² Yine Adliye

⁸⁴ BOA, *DH.MB.HPS*, 73/23, 23 Ramazan 1334 (24 Temmuz 1916).

⁸⁵ BOA, *DH.MB.HPS*, 75/22, 12 Ramazan 1334 (13 Temmuz 1916).

⁸⁶ BOA, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, *Dahiliye Nezareti Şifre Kalemî*, (DH.ŞFR), 77/97, 22 Şaban 1335(13 Haziran 1917).

⁸⁷ BOA, *DH.MB.HPS*, 97/2, 26 Şaban 1335 (17 Haziran 1917).

⁸⁸ BOA, *DH.MB.HPS*, 78/15, 16 Zilkade 1335 (3 Eylül 1917).

⁸⁹ BOA, *DH.MB.HPS*, 97/4, 2 Zilhicce 1335 (19 Eylül 1917).

⁹⁰ BOA, *DH.MB.HPS.M*, 35/100, 16 Safer 1337 (21 Kasım 1918).

⁹¹ BOA, *DH.MB.HPS*, 78/39, 27 Safer 1336 (12 Aralık 1917).

⁹² BOA, *DH.MB.HPS*, 78/52, 27 Rabiulahir 1336 (9 Şubat 1918).

Nezaretinden gönderilen başka bir yazıda; Beyoğlu Tevkifhanesi'ndeki tutukluların açlıktan sefil bir halde oldukları ve halsiz bir durumda yattıkları ifade edilmiştir.⁹³

Öte yandan 1917 yılının sonlarından itibaren bazı hapishanelerde durumun daha vahim boyutlara ulaştığı görülmektedir. Zira bazı hapishanelerde açlıktan ölümlerin olduğu tespit edilmektedir. Örneğin, Diyarbakir Valisi Haydar Bey tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Diyarbakir Hapishanesi'nde ekmeğin bile kıt olduğu, açlıktan dört kişinin öldüğü eğer gerekli iâşe sağlanamazsa vefat sayılarının artacağı ifade edilmiştir.⁹⁴ Ancak incelenen kayıtlardan sorunun giderilemediği anlaşılmaktadır. Öyle ki Diyarbakir Vali Vekili Kadri Bey tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; mahkûmların açlıktan sefil bir halde olduğu, açlıktan sekiz kişinin daha vefat ettiği ve iâşe için ödenek gönderilmezse ölümlerin daha da artacağı dile getirilmiştir.⁹⁵ Bunlara ilaveten Adliye Nezaretinden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen yazıda; Diyarbakir Hapishanesi'nde açlıktan günde yaklaşık beş kişinin vefat ettiği ifade edilmiştir.⁹⁶ Sıhhiye Müdüriyeti'nden gönderilen yazıda da; Diyarbakir Hapishanesi'nde günlerdir ekmek alamayan mahkûmlardan bazılarının öldüğü belirtilmiştir.⁹⁷ Diyarbakir Hapishanesi'nin yanı sıra Kayseri Hapishanesi'nde de açlıktan ölümlerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Zira Kayseri Sancağı Mutasarrıflığı'ndan Hapishaneler Müdüriyeti'ne hitaben kaleme alınan bir yazıda da; noksan iâşe nedeniyle Kayseri Hapishanesi'ndeki mahkûmlar arasında hastalıkların baş gösterdiği ve hatta ölümlerin yaşanmaya başladığı ifade edilmiştir.⁹⁸ Yine Adliye Nezaretinden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Sivas Merkez Hapishanesi'ndeki mahkûmların miktarının günden güne arttığı, buna ilaveten yaklaşık seksen mahkûmun daha getirileceği belirtilerek, iâşenin halihazırda yetmediği hatta mahkûmlar arasında açlıktan ölümler olduğu ifade edilmiştir.⁹⁹ Osmaniye Hapishanesi'ndeki mahkûmlar adına Ömer imzasıyla Adana Valiliği'ne gönderilen bir telgrafta ise; mahkûmlara günlük 120 dirhem ekmekten başka bir şey verilmediği ve bu nedenle mahkûmların açlık ve gıdasızlık yüzünden hayatlarının tehlikede olduğunu öne sürülmüştür. Ancak Adana Valiliği'nin Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderdiği yazıda bunun doğru olamadığı mahkûmlara günlük 600 gram zahire ve 794 gram ekmek verildiği belirtilmiştir.¹⁰⁰

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Osmanlı hapishanelerinde gıda noksanlığından meydana gelen hastalık ve ölümlerin yanı sıra, mahrukat noksanlığı nedeniyle de mahkûmların soğuktan hasta oldukları hatta bazılarının hayatını kaybettikleri görülmektedir. Örneğin, Adliye Nezaretinden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda da; Üsküdar ve Beyoğlu Tevkifhaneleri'nde kışın şiddetli bir şekilde etkili olduğu belirtilerek, burada kalan tutukluların soğuktan hasta oldukları ifade edilmiştir.¹⁰¹ Yine Adliye Nezaretinden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; İzmit Hapishanesi ve tevkifhanelerindeki mahkûm ve tutukluların açlığın yanı sıra kömür noksanlığı nedeniyle soğuktan hasta oldukları hatta bazı mahkûmların vefat ettikleri ve bunun üzerine tahkikat başlatıldığı ifade edilmiştir.¹⁰² Öte yandan incelenen kayıtlardan İzmit Hapishanesi ve tevkifhanelerinden ilerleyen süreçte de mahrukat sorunun çözülemediği anlaşılmaktadır. Zira İzmit Mutasarrıflığı'ndan Müdüriyete gönderilen yazıda; söz konusu yerlerde tahsisat olmadığından mahrukat namına bir şey tedarik edilmediği, tutuklu ve

⁹³ BOA, *DH.MB.HPS*, 78/90, 15 Şevval 1336 (24 Temmuz 1918).

⁹⁴ BOA, *DH.MB.HPS*, 32/61, 25 Rabiulahir 1336 (7 Şubat 1918).

⁹⁵ BOA, *DH.MB.HPS*, 32/61, 20 Ramazan 1336 (20 Haziran 1918).

⁹⁶ BOA, *DH.MB.HPS*, 97/13, 4 Ramazan 1336 (13 Haziran 1918).

⁹⁷ BOA, *DH.MB.HPS*, 65/39, 7 Ramazan 1336 (16 Haziran 1918).

⁹⁸ BOA, *DH.MB.HPS*, 66/13, 18 Şevval 1336 (27 Temmuz 1918).

⁹⁹ BOA, *DH.MB.HPS*, 64/45, 17 Rabiulahir 1336 (30 Ocak 1918).

¹⁰⁰ BOA, *DH.MB.HPS*, 78/89, 13 Şevval 1336 (22 Temmuz 1336).

¹⁰¹ BOA, *DH.MB.HPS*, 78/90, 15 Şevval 1336 (24 Temmuz 1918).

¹⁰² BOA, *DH.MB.HPS*, 76/49, 19 Cemazeyilevvel (13 Mart 1917).

mahkûmların soğukta kaldığı ifade edilmiştir.¹⁰³ İzmid'in yanı sıra Ankara Vilayeti ve Kayseri Mutasarrıflığı'nda bulunan hapishane ve tevkifhanelerde de mahrukata noksanlığından mâhkum ve tutukluların soğuktan hasta oldukları belirtilmiştir.¹⁰⁴ Tüm bunlara ilaveten savaşın son yılında da mahrukata noksanlığından mahkûm ve tutukluların hasta oldukları ve bazılarının hayatlarını kaybettikleri anlaşılmaktadır. Zira İstanbul Tevkifhanesi Müdüriyeti'nden Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda; Dersaadet Cünha ve Cinayet Tevkifhanesi'nde mahrukata noksanlığından dolayı tutukluların soğuktan hasta oldukları, Dersaadet İstinaf Müdde-i Umumiliği tarafından tahkikat başladığı belirtilmiştir.¹⁰⁵ İstanbul Vali Vekili Süleyman Kani Bey tarafından Hapishaneler Müdüriyeti'ne gönderilen bir yazıda da; İstanbul Hapishanesi ve tevkifhanelerinde mahrukata alınabilmesi için para olmadığı, geçen sene de kışın soğuk geçmesinden ve yakacak olmamasından dolayı mahkûmların hastalandığı hatta bazılarının vefat ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti 28 Haziran 1914 tarihinde patlak veren Birinci Dünya Savaşı'na bir oldubitti sonucu dâhil olmak zorunda kalmıştır. Dünya tarihinin ilk küresel çaplı mücadelesi olan bu savaşa, Osmanlı Devleti oldukça zayıf bir ekonomi ve askeri bir güçle katılmıştır. Olumsuzluklar içerisinde savaşa giren Osmanlı Devleti için savaş, bir yıkım niteliğinde olmuştur. Nitekim savaş sürecinde Osmanlı Devleti, cephelede bir taraftan askeri mücadele verirken, diğer taraftan cephe gerisinde kalan sivil halk, savaş ortamından nemalanan karaborsacıların da etkisi ile açlık ve yoksulluğun pençesinde bir yaşam savaşı vermiştir. Sivil halkın yanı sıra savaş yıllarında Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde kalan mahkûm ve tutukluların da önemli bir iâşe sorunu yaşandığını söylemek mümkündür. Zira çalışmaya kaynaklık eden arşiv belgelerinden savaş sürecinde Osmanlı hapishane ve tevkifhanelerinde bulunan mahkûm ve tutukluların ekmeğe dahi ulaşmakta güçlük çektiği anlaşılmaktadır.

Özellikle 1917 yılından itibaren karaborsacılığın ivme kazanması ile fiyatlarda ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu olumsuz durum ise Osmanlı ülkesindeki mahkûm ve tutukluların mahrukata ulaşmasını oldukça güçleştirmiştir. Tüm bunlara ilaveten Birinci Dünya Savaşı yıllarında iâşe denilince ilk akla gelen ekmeğin çeşitli sebeplerden dolayı mahkûm ve tutukluların temin etmelerinde zorluk yaşamaları bir takım olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir. Öyle ki arşiv belgelerinden bazı hapishane ve tevkifhanelerde kalan mahkûm ve tutukluların açlık ve gıdasızlıktan hastalandıkları, hatta bir kısmının hayatını kaybettiği tespit edilmiştir. İncelenen arşiv belgelerinden ekmek dağıtımı konusunda bazı yerlerde mahkûm- tutuklu ayrımı yapıldığı, bazı yerlerde mahkûmların işledikleri suçlara göre ekmek verildiği, tevzi edilen ekmek miktarının çoğunlukla düştüğü, hatta bazen tutuklu ve mahkûmların tamamen ekmeksiz kaldıkları görülmektedir. Öte yandan arşiv belgelerinden Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında tüm olumsuz koşullara rağmen hapishane ve tevkifhane inşa etmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim dış devletlerin baskısının yanı sıra bilhassa savaş ile birlikte ülke topraklarında asayişin bozulması, Osmanlı topraklarındaki mevcut hapishane ve tevkifhaneleri yetersiz bırakmaktaydı. Ancak arşivde yer alan kayıtlardan hapishane ve tevkifhane inşaatında çalışan kişilerin de ekmek noksanlığı ile karşıya karşıya kaldığını göstermektedir. Diğer taraftan Osmanlı hapishane ve tevkifhanelerinde görevli olan bazı kimselerin de ekmek sorunu yaşadığı muhtemel gözükmemektedir. Bunların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde yaşanan ekmeksizliğin temel sebeplerinden birinin ekmek müteahhidlerinin alacaklarının oldukça birikmiş olmasıdır. Nitekim incelenen kayıtlardan Osmanlı Hükümeti'nin hapishanelere ve tevkifhanelere ekmek tedarik eden müteahhidlerin

¹⁰³ BOA, *DH.MB.HPS.M*, 32/21, 11 Rabiülevvel 1336 (25 Aralık 1917).

¹⁰⁴ BOA, *DH.MB.HPS*, 63/46, 4 Rabiulahir 1336 (14 Ocak 1918).

¹⁰⁵ BOA, *DH.MB.HPS*, 27/52, 27 Rabiulahir 1336 (9 Şubat 1918).

¹⁰⁶ BOA, *DH.MB.HPS*, 65/34, 3 Ramazan 1336 (12 Haziran 1918).

alacaklarını karşılamada güçlük çektiği hatta bazen hiç karşılayamadığı tespit edilmektedir. Öyle ki arşiv belgelerinden Birinci Dünya Savaşı yıllarında bazı ekmek müteahhidlerinin alacağını tahsil edebilmek için Dâhiliye Nezareti'ne bizzat telgraf çektikleri ancak bir netice alamadıkları görülmektedir. Bunlarla birlikte kayıtlardan hapishane ve tevkifhanelerde ekmek dışında birçok iaşe kaleminde noksanlık yaşandığı anlaşılmaktadır. Zira arşiv kayıtlarından mahkûm ve tutukluların çoğu yerde başta sıcak yemek olmak üzere birçok gıda maddesine ulaşamadığı; bazı mahkûm ve tutukluların yiyecek, giyecek ve temizlikten mahrum kaldığı görülmektedir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen kayıtlardan Osmanlı Hükümeti'nin savaşın sonlarına doğru tutuklu ve mahkûmlara verilecek yiyecek konusunda bir nizamname yayımladığı, ancak söz konusu nizamnamenin ekonomik koşullardan dolayı tatbik edilemediği anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı hapishaneleri ve tevkifhanelerinde yaşanan bir başka iaşe noksanlığı mahrukat olarak nitelendirilen odun, kömür, gaz yağı, su kireci gibi maddelerde de görülmüştür. Özellikle kış aylarında odun, kömür gibi yakacak maddelerinin fiyatının günden güne artmasına paralel olarak mahkûm ve tutukluların bazıları soğuktan hastalanmış, içlerinden bazıları ise hayatını kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ülkesindeki hapishaneler ve tevkifhanelerinde yaşanan bu vahim tablo, Osmanlı Devleti'nin savaş sürecinde içinde bulunduğu ekonomik buhranı göstermesi açısından da oldukça kıymetlidir.

Kaynakça

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti, Hapishaneler (DH. MB. HPS), 7/45, 151/52, 75/22, 96/53, 73/32, 78/39, 97/8, 97/19, 79/25, 65/36, 75/25, 77/29, 77/30, 78/15, 57/57, 25/53, 59/37, 65/3, 78/87, 31/60, 158/62, 33/81, 34/52, 158/31, 76/46, 64/42, 38/42, 115/45, 76/66, 33/70, 35/73, 40/50, 74/24, 74/55, 61/28, 61/37, 62/45, 65/43, 74/40, 76/33, 76/49, 97/13, 97/2, 97/21, 77/10, 61/20, 160/14, 160/70, 75/25, 75/32, 76/49, 64/53, 63/46, 64/45, 65/34, 34/50, 14/17, 77/39, 73/23, 75/22, 97/2, 78/15, 97/4, 78/39, 78/52, 78/90, 97/13, 65/39, 66/13, 78/90, 64/45, 76/49, 63/46, 27/52, 65/34.

Dâhiliye Nezareti Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik (DH. MB. HPS.M), 14/48, 33/2, 32/2, 32/33, 28/46, 35/100, 32/61, 32/21.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi, (DH. ŞFR), 77/97.

2. Tetkik Eserler

BARDAKOĞLU, Ali, "Hapis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul 1997, s.54-64.

BİLİRLİ, Tahir " 20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Hapishaneleri: Yozgat Örneği ", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Kış 2018, 13/2, s.71-96.

DEMİRBAŞ, Timur, " Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi", *Hapishane Kitabı*, Ed., Emine Gürsoy Naskali & Hilal Oytun, Aytun, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018, s.3-40.

DEMİRYÜREK, Halim, *Osmanlı Hapishaneleri 1913-1914*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2019.

HANÇİLE Murat & ŞEYHOĞLU Ersin, " Osmanlı Devleti'nde Bir Ceza İnfaz Kurumu Olarak Hapishaneler ve Kadınlar", *Stratejik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.4 S.2, 2020, s.405-436.

ORAT Jülide A. & ÇELİK, Fadimana, "Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, 2011, s. 73-95.

PARLAÇOĞLU, Gizem II. *Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları*, Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2013.

SPIERENBURG, Pieter, *The Body and The State Early Modern Europe, The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society*, New York, Oxford University Press, 1998.

SÜLEK, Yahya, *19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl Başlarında Teke Sancağı'nda Hapishaneler*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2019.

ŞEN, Ömer, *Osmanlı'da Mahkum Olmak*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007,

TEKİN, Saadet & ÖZKES, Sevilay, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.VII, 2008, s.187-201.

TEMEL, Mehmet, "XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri ", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* S. 26, s. 109-135.

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

1943

13 / 6

- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2012.
- TÜZÜN, Nevim, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Ortaya Çıkan Harp Zenginlerinin Sabah, Tanin ve Vakit Gazeteleri'ne Yansımaları", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.5, S.2, Ağustos 2019, s.375-392.
- TÜZÜN, Nevim, *Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Yaşanan Sosyal ve Ekonomik Meseleler*, Gece Kitaplığı, İstanbul 2020.
- YILDIZ, Özgür, Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.9, 2005.s.91-111.
- YILDIZ, Gültekin, *Mahpusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)* Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

DH.MB.HPS.00078.00090.007

Ek 2. Üsküdar ve Beyoğlu Tevkifhaneleri'nde iaşe yetersizliğinden hastalanan ve bitap düşen tutuklulara yeterli iaşenin sağlanabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması gerektiğine dair.

DH.MB.HPS.M.00015.00048.001

Ek 3. Mahkûm ve tutukluların bir kısmına ekmek verilmediği anlaşıldığından, bundan sonra herkese eşit miktarda ekmek verilmesi gerektiğine dair.

DH.MB.HPS.M.00034.00050.001

Ek 4. Hapishane-i Umumi'nin odun ve kömür ihtiyacı için tahsisat talebine dair.

Summary

World War I began de facto on 28 June 1914, when the Archduke of Austro-Hungarian crown prince François Ferdinand was killed by a Serbian in Sarajevo. The Ottoman Empire had to be involved in this war with a fait accompli. The Ottoman administration, which was in a very poor state due to the recent wars, resorted to various methods to finance the war and put available resources at the disposal of the front lines.

When the Ottoman Empire entered the First World War, the civilians behind the front line were forced to struggle for a life in famine and poverty. The war's adverse situation generated serious public health problem, as well as in Ottoman prisons and detention houses. Without a doubt, the biggest problem faced by the prisoners and detainees remaining in Ottoman prisons and detention houses during World War I was the lack of bread. The archive records that were examined show that some problems occurred in the procurement and distribution of bread in the mentioned places. As a matter of fact the letters sent to the Directorate of Prisons from the Ministry of Interior indicate that equal bread was not distributed to prisoners and detainees, that the prisoners and detainees were discriminated, that bread was distributed to prisoners and detainees based on the crime they committed and that bread was distributed according to the sentences they received. Furthermore, it is understood that during the war period, prisoners and detainees sometimes did not reach bread at all and sometimes strangle each other to get the bread they had. Since, during the war, some of the prisoners and detainees who were deprived of food, especially bread, lost their health and even their lives because of malnutrition and hunger.

On the other hand, the Ottoman government continued to build prisons and detention houses during the World War I despite the fact that the Ottoman economy was in a very poor condition. However, the archival documents from which the work was sourced indicate that the people working in the construction of prisons and detention houses were also faced with bread problems. In fact, the records show that the bread was insufficient due to the extension of days, especially in summer. During the war, it is established that the people working in prison and detention centers as well as the officials working in aforementioned areas were faced with occasional problems in terms of bread. In addition, one of the reasons for the lack of bread in Ottoman prisons and detention houses during World War I is the issue of bread contractors' receivables. Because it is understood from the archival documents that are the source of the study that the Ottoman Government had difficulty meeting the receivables of contractors who supplied bread to prisons and detention houses during the war process, and sometimes even could not meet them at all. Despite the fact that during the war years, bread contractors had receivables, it seems that the majority of them continued to give bread to prisons. We have witnessed, however, that some bread contractors say they will no longer provide bread if they fail to collect their receivables. On the other hand, it is seen that some contractors stopped giving bread to prisons because they could not collect their receivables. The huge accumulation of receivables of the contractors who provided bread to the Ottoman prisons during the period from the beginning of the war to the end of the war is also significant in terms of demonstrating the economic depression that the state was experiencing during the process.

During the war, access to many food items as well as bread became difficult in Ottoman prisons. The fact that the ongoing war caused food prices to increase led to the fact that food was not shipped to Ottoman prisons at the desired level. In fact, some of the records reviewed clarify this fact as of 1917. The fact that the amount of allocations sent to prisons and detention houses also started to decrease caused this negative situation to gain momentum.

One of the problems encountered in Ottoman prisons and detention houses during World War I was the lack of firewood. The price increases, which gained momentum in 1917, were not only observed in products such as food and clothing, but also in materials such as wood, coal, gas oil and water lime. This increase has led to a number of problems in ensuring firewood. In summary, the food shortages that occurred in Ottoman prisons and detention houses during World War I brought along news of hunger, illness and even death for prisoners and detainees from all over the Ottoman country. This desperate situation, which was experienced during World War I in prisons and detention houses in the Ottoman country, is also valuable in terms of indicating the economic depression that the Ottoman Empire was going through during the war.